

טור דעה: על ועדות הערכת האיכות של המל"ג

הופיע באתר האינטרנט מדעי החברה-ישראל בתאריך 4.1.12

עודד גולדרייך, הקתדרה ע"ש מאיר וייסגל, מכון ויצמן למדע

מסה קצרה זאת נכתבת בתגובה לדו"ח הערכת האיכות ביחס למחלקה לפוליטיקה וממשל באב"ג (להלן המחלקה באב"ג), אולם אני מחזיק בדעות העקרוניות המובאות בה כבר הרבה שנים. המקרה של הדו"ח ביחס למחלקה באב"ג מדגים שהבעייתיות העקרונית שבבסיס ועדות ההערכה הנ"ל עלולה להיתרגם לסכנה ממשית. לדעתי הרעיון שאפשר וצריך לבצע הערכות תקופתיות של מחלקות אקדמיות על ידי גופים שמחוץ למחלקות אלו ולכפות את מסקנותיהן על המחלקות האלו הוא שגוי וביצוע של הערכות כאלו על ידי גופים שמחוץ למוסד עצמו פסול שבעתיים וגם עומד בסתירה לחוק המל"ג (1958).

אני מבקש להדגיש את התיבות "תקופתיות" ו"לכפות" במשפט האחרון. אינני חולק על התועלת שבהסתמכות על ועדות מומחים לצורך דיון באפשרות לפתיחת מחלקה חדשה, ובהסתמכות על ועדות כאלו כאשר יש חששות מבוססים לגבי תפקוד לקוי מהותית של מחלקה קיימת. אני מבקש להדגיש שלדעתי תנאים אלו לא מתקיימים במקרה של המחלקה באב"ג, אפילו אם נקבל במלואן את כל הטענות המופיעות בדו"ח הועדה ואפילו אם המחלקה תסרב להתייחס אפילו לטענה אחת. (ארמוז כאן שכמה מן הטענות וההמלצות המרכזיות שבדו"ח הינן שגויות עקרונית וקביעה זאת אינה מחייבת מומחיות בתחום המחלקה, אלא מתחייבת מהעקרונות שאסקור בהמשך.)

כמוכן, אינני מתכחש לתועלת שעשויה לצמוח מהערות והצעות של מומחים חיצוניים, בין אם הם חולקים את אותה השקפת עולם או לא, ואפילו הם רק אורחים לרגע (כמו ועדות ההערכה של המל"ג). אבל יש הבדל עקרוני בין עצות כאלה הנמסרות למחלקה אקדמית כחומר למחשבה (ופעולה אפשרית) לבין כפיית שינויים על המחלקה.

לדעתי, אופן הפעולה של ועדות הערכה של המל"ג וכפיית המלצותיהן (על המחלקות המוערכות) עומדים בסתירה למהות האקדמיה וכן בסתירה לחוק המל"ג (1958). הסכנה בסתירות אלו גדולה במיוחד בעידן הנוכחי אשר מאופיין בהתערבות גסה, בלתי-מושכלת ונגועה בשיקולים זרים של הממשלה בנעשה באקדמיה.

למרות שהאספקט האקדמי של הנושא חשוב יותר בעיני, אפתח באספקט המשפטי. הדיון יהיה עקרוני באופיו, ויתייחס לשני מקרים ספציפיים (בעיקר למקרה של הדו"ח על המחלקה באב"ג) לצורך הדגמה.

1. על אי-חוקיות ועדות המל"ג לאור חוק המל"ג.

למרות שאינני משפטן, נראה לי שועדות הערכה תקופתיות מן הסוג שמפעיל המל"ג עומדות בסתירה ברורה לסעיף (15) לחוק המל"ג אשר קובע במפורש כי "מוסד מוכר הוא בן חורין

לכלכל עניניו האקדמיים והמינהליים, במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו. "וכן, "בסעיף זה, 'ענינים אקדמיים ומינהליים' – לרבות קביעת תכנית מחקר והוראה, מינוי רשויות המוסד, מינוי מורים והעלאתם בדרגה, קביעת שיטת הוראה ולימוד, וכל פעולה מדעית, חינוכית או משקית אחרת."

היועצים המשפטיים של המל"ג עשויים לנסות להקיש סמכות לפיקוח על איכות המחלקות מתוך סעיפים המסמיכים את המל"ג להכיר במוסדות ובתארים ולבטל את הכרתו בהם. אבל היקש דינו להידחות הן משום שהוא מעדיף הוראה משתמעת (כביכול) על הוראה מפורשת, והן משום שהוא מסיק ממקרים קיצוניים על מקרים רגילים. בפרט, פיקוח על תוכניות ושיטות המחקר וההוראה, וכפיית שינויים בהם (כנעשה בדו"ח על המחלקה באב"ג), מרוקנים את סעיף (15) מעיקר תוכנו. אני מבקש להדגיש את אספקט הכפייה: אין דין הערות, התייעצויות, וחילופי דברים חופשיים כדין כפייה ותכתיב.

2. על הפסול העקרוני בועדות הערכה תקופתיות למחלקות קיימות.

ועדות הערכה מן הסוג שמפעיל המל"ג עומדות בסתירה לעקרונות מרכזיים של מוסד האקדמיה. נושא זה בא לידי ביטוי במושג החופש האקדמי המקצועי. מכיוון שחברנו חיים גז כתב מאמר מעולה בנושא הנדון, לא נותר לי אלא להביא את תמצית דבריו (ולהפנות את הקוראים למאמרו "חופש אקדמי" שהתפרסם בשנות השמונים בעיוני משפט וכן בפרק השלישי בספרו מריכארד ואגנר עד זכות השיבה: ניתוח פילוסופי של בעיות ציבור ישראליות, עם עובד, 2006).

הציר המרכזי של המאמר המדובר הינו ההגדרה של האקדמיה כמוסד חברתי שתפקידו קידום הידע וההבנה האנושית, והטענה שיש קשר הדוק בין קידום הידע וההבנה לבין חירות החקירה והלימוד, אשר מצידן מסתמכות על עידוד סקרנות, ביקורתיות וספקנות. יתר על כן, תפקיד האקדמיה כמעוז חירות החקירה מאזן את הצמצום של החירות הזאת במוסדות חברתיים אחרים (לדוגמא בצבא או במערכת החינוך היסודית), בעוד שאיזון כזה מתחייב מתוך אופי החברה הליברלית (אשר בנויה על איזונים בין ערכים מנוגדים כך שאם קיימים מוסדות אשר מתרכזים בערכי הביטחון והיציבות החברתית תוך צמצום ערך החירות, הרי שחייבים להיות מוסדות נגדיים אשר מופקדים על ערך החירות).

עיקר המאמר מוקדש לדיון בחופש האקדמי המקצועי. כאן מובהר שאופי החקירה האקדמית, העוסקת בחזית הידע האנושי, הופכת את העוסקים בה לבעלי סמכא עילאיים (ז"א המוסמכים ביותר) בנושא עיסוקם, כך שהכפפתם לכל סמכות אחרת בנושאי מקצועם הינה בלתי הגיונית בעליל. ז"א, התכלית של המוסד החברתי המכונה "אקדמיה" מחייבת אי-תלות ואי-כפיפות מהותית שלה לסמכויות חיצוניות (שבחברה) וכן אי-כפיפות מקצועית של יחידותיה וחקריה היחידים לגופים אקדמיים שמנהלים אותה כמוסד. לדוגמא, חוקרים בודדים אינם כפופים מקצועית (ז"א: בקביעת תוכן מחקרם ו/או הרצאותיהם) להנחיות ראשי המחלקות שלהם, מכיוון שלאחרונים אין יתרון מקצועי על הראשונים (אלא, בד"כ, להיפך – כאשר מדובר בתחום ההתמחות של הראשונים), ומכיוון שתכלית הפעילות המקצועית (ז"א המחקר וההוראה) אינה נקבעת מבחוץ אלא מוגדרת כקידום והנחלת הידע המקצועי עצמו.

יתר על כן, הצורך המהותי בחקירה חופשית וביקורתית מנוגד לקבלת כל סמכות של אחרים, וחירות החקירה כפופה רק לעקרון הרציונאליזם.

האמור לעיל אינו פוסל בעקרון ביקורת של מומחים חיצוניים על איכות המחקר וההוראה של אקדמאים בודדים (ובמקרים מסוימים, של קבוצות אקדמיות). כידוע, הערכה של מועמדים לשכירה ולקידום על ידי מומחים חיצוניים היא לחם חוקה של האקדמיה בעידן הנוכחי. אולם, דבר זה נעשה מחוסר ברירה (שהרי חייבים להחליט בנושאים אלו) ועל ידי מומחים המוחזקים כמוסמכים יותר מן המועמדים עצמם. שני התנאים אינם מתקיימים ואינם יכולים להתקיים במקרה של הערכת יחידות אקדמיות המתאפיינות בשונות מקצועית גבוהה (וודאי לא באופן שהערכה זאת נעשית ע"י ועדות המל"ג – ראו פרק 3): ראשית, אין שום צורך לגיטימי בהערכות אלו ואין להם שום שימוש לגיטימי (בהנחה שהצקה ליחידה האקדמית אינה נחשבת לגיטימית אפילו אם היחידה מרגיזה חלקים נרחבים בציבור ו/או במערכת הפוליטית). שנית, המומחים המאיישים את הוועדות הללו אינם יכולים (מפאת מספרם הנמוך) להיות מומחים בתחומי המחקר של רוב חברי היחידה המוערכת (וודאי שלא בכלם). ודאי שמומחיותם כוועדה נופלת ממומחיות היחידה המוערכת ככל שהדברים נסובים על נושאי ההערכה (ז"א תוכנית הלימודים והמחקר ביחידה).

גם כאן אני מבקש להבדיל בין מתן עצות אשר יכולות לשמש בסיס לסיעור מוחות ביחידה המוערכת ולהוביל להכרתה בצורך בשינויים באופן פעולתה לבין כפיה של פעולות (כתכתוב של המל"ג). נקודה זאת באה לידי ביטוי בולט במקרה של המחלקה באב"ג (ראו פרק 4).

3. על השטחיות המובנת בפורמט ועדות ההערכה הנוכחיות.

בהמשך לאמור בפרק 2, ברצוני לציין שבמסגרת משאבי הזמן המוקצים לוועדות ההערכה (ז"א יומיים של ביקור במחלקה וזמן דומה של קריאת חומר ולימוד) אין אפשרות להגיע להערכה שאיננה שטחית. אני מבקש להדגיש שספירת מספר המאמרים ו/או הספרים שפורסמו על ידי חברי המחלקה, שקלולם על ידי "איכות" כתבי העת ו/או ההוצאות שבהם פורסמו, וכו' מציינים את השטחיות בהתגלמותה. לאלו ששכחו מהי הערכה מקצועית של עבודת מחקר אזכיר שמדובר בקריאה ביקורתית של העבודה והעמדתה מול גוף הידע הרלוונטי. דברים דומים תקפים לגבי הערכת איכות ההוראה. לסיום פרק זה, שאלה רטורית: מה השכיחות בדו"חות המל"ג של אמירות מן הסוג "חברי הוועדה מכירים את עבודתם המחקרית של רוב חברי המחלקה, ולדעתם מדובר בחוקרים מאיכות..." או "חברי הוועדה עיינו בשלוש הספרים האחרונים שפורסמו על ידי חברי המחלקה, ולדעתם מדובר בתרומות מחקריות בעלות משקל...."

4. המקרה החמור של הדו"ח על מחלקה לפוליטיקה וממשל באב"ג.

הבעייתיות של ועדות ההערכה של המל"ג באה לידי ביטוי בולט בדו"ח המדובר. למרות שהרעש התקשורתי נוגע לעניין ה"פוליטי" ויתכן שעניין זה גם עמד ברקע עבודת הוועדה,

הרי עיקר הדו"ח ופרט המלצותיו חסרות התקדים נוגעות לשאלות של חילוקי דעות אקדמיים. נראה שרוב חברי הוועדה (אם לא כולם) מייצגים אסכולה אחת, בעוד שהמחלקה מייצגת אסכולה אחרת. נראה גם שהאסכולה הראשונה דומיננטית בכל שאר המוסדות בארץ, ונראה לי שמהות הביקורת האקדמית (באותה מידה שאינה פוליטית) ומהות ההמלצות הוא ניסיון לכפות על המחלקה רכיבים של האסכולה הדומיננטית. (למרות שאינני מומחה בתחום מדעי החברה, נראה לי שגם מי שלא קרא דו"ח הערכה מימיו מסוגל לוודא את האמור בפסקה הנכחית ע"י קריאת הדו"ח המדובר ותגובת המחלקה.)

מיותר לומר שהניסיון הנ"ל פסול מהותית. אם בכלל (ואינני תומך גם בכך!) הרי שהיה טעם לנסות לכפות על המוסדות האחרים רכיבים מאסכולת מיעוט. המשפט האחרון נאמר בבדיחות דעת: כל ניסיון כפיה שכזה מנוגד לעקרונות היסוד של האקדמיה. ואם ישאל השואל היכן הגבול של אותו חופש אקדמי, אפנה אותו למאמרו של גנז שעליו ביססתי את פרק 2. ועל רגל אחת: כל עוד האסכולה כפופה לעקרונות היסוד של המדע, יש להניח לה להמשיך בדרכה (ונראה לי שתהא זאת חוצפה לפקפק שתנאי זה מתקיים במקרה שלפנינו).

הכשל המתואר לעיל של ועדת ההערכה הספציפית מושרה (או "מוזן") על ידי העקרונות הפסולים שעומדים ביסוד ועדות ההערכה של המל"ג (ראו פרקים 2 ו-3), ואילו ההשפעה ההרסנית האפשרית של אותו כשל היא תוצאה ישירה של התנהלות המל"ג (ובפרט, הליכתו לאור העקרונות הפסולים הנ"ל).

5. המקרה הזניח של הדו"ח על מדעי המחשב במכון וייצמן.

כאמור בכותרת פרק זה, מדובר בעניין בעל חשיבות אפסית כמעט, אולם גם הוא מדגים את הבעייתיות הנדונה בפרקים 2-4, ואילו כאן עומדת לי מומחיותי בתחום שהוא נושא ההערכה (ומנגד יש לגלות שאני חבר במחלקה הנדונה). הדו"ח המדובר (משנת 2006) היה חיובי, אלא שהוא קבע כהמלצות מחייבות מספר נושאים שוליים שהם ברמת המיקרו. בפרט, המחלקה נדרשה להוריד את ממוצע הציונים, להחריף את המאבק בהעתקות, לקיים מערך מעקב אחר בוגרים, ולהתקין תוכנות מסוימות על מחשבים מסוימים. (למי שאינו יודע, במכון וייצמן אין לימודים לתואר ראשון, וכל הנ"ל מתייחס למסלול הלימודים לתואר שני.)

יודגש כי הבעיה העקרונית אינה בהצעות עצמן, שאף אחת מהן אינה מאירת עיניים במיוחד, אלא בהחלטה לכפות את מימושן. למל"ג אין סמכות, לא אקדמית ולא משפטית, לדרוש את ביצוע ההצעות הנ"ל.

6. בשולי הדברים.

ועדות הערכה מוסדיות לתחומי ידע ספציפיים פועלות דרך קבע במכון וייצמן (ובמוסדות אחרים), אלא שהן שונות במהותן מן הועדות שמפעיל המל"ג ולכן הביקורת המוצגת בפרקים הקודמים אינה חלה עליהן (ודאי שלא בעוצמה המתקרבת לזו שבה הובעה הביקורת הנ"ל). שני פרמטרים מרכזיים בשוני המהותי הנזכר הינם (1) הועדות מורכבות באופן שחופף את הפעילות המחקרית באותו תחום ידע במוסד, ו(2) ההמלצות של הועדות אינן נכפות על היחידות האקדמיות אלא מהוות בסיס לדיונים חופשיים בין הנהלת המוסד לבין הנהלת

היחידות הרלוונטיות. בפרט, מ(1) נובע שמומחיות הועדה חופפת את פעילות המחקר ביחידה המוערכת.

אי אפשר לצפות לחפיפה שכזאת במקרה של ועדות המל"ג שמעריכות מספר רב של מחלקות שכל אחת מהן גדולה משמעותית מן היחידות התחומיות שהן מושא ההערכה במכון וייצמן. הדברים באים לידי ביטוי קיצוני במקרה של המחלקה באב"ג אשר הוקמה מלכתחילה כמחלקה רב-תחומית (בעוד שועדת המל"ג הוקמה כוועדה של תחום אחד ופעלה מתוך הפרספקטיבה של תחום זה).

7. סיכום

אני מקווה שהקהילה האקדמית תדון בביקורת העקרונית הנ"ל ותגיע למסקנה שיש לפעול לביטול ועדות ההערכה של המל"ג (או למצער לשינוי מהותי באופן תפקודם הנוכחי ובעיקר בפרמטר של כפיית מדיניות אקדמית דרך "המלצות מחייבות"). לדעתי, המשך קיומם של ועדות אלו, ובפרט באקלים הנוכחי של התערבות ממשלתית בלתי-מושכלת באקדמיה, מסכן את איכות האקדמיה בישראל.